

INDIVIDUAL MEMORY OF COLLECTIVE HISTORY

Ana Stišović Milovanović

Institute of Serbian Culture, Serbia, anaorfelin@gmail.com

Abstract: The creation of a literary work is always determined by the context, conditions and laws of time, in which the literary text necessarily functions as "sanctified by ideologues". It

is the introduction of a literary creation into the political discourse of the writer's era, and *vice versa*. The author makes compromises with his own or the general ideological context, searching for a way out of the "general alienation of his era", as Danilo Kiš would say.

The literary text is not, according to Barthe's point of view, only a question of the subject, but of the way in which it is presented. In this sense, we find an interesting insight in the situation of the distinction between the collective historical/ideological and the personal historical/ideological in the new Serbian literary production: the novels *After the Party* by Stevo Grabovac and *Pakrac* by Vladan Matijević.

Both novels deal with a close historical reality: the civil war in Yugoslavia and the dramatic time of the country's disintegration. Both authors are reaching for a topic that has not yet received valid scientific historical interpretations and which still causes a lot of doubts and opposing interpretations.

The authors treated the subject in a similar way. Collective history is transposed into a remarkable phenomenon of personal perception of dramatic events.

Using different narrative practices, both authors come to agreeable conclusions: collective history transforms the individual, changing its human, sociological, ethical and ideological determinants.

Both authors have the same intention. They try to warn that major and dramatic historical events have far-reaching consequences on individual and collective consciousness and that space contaminated with collective and individual crime, healing is difficult and slow to come.

In Grabović's novel, in the broad plan of the collective memory of the Civil war in Yugoslavia, the attitudes of different ethnic groups and different ideological viewpoints confront each other, with an uncertain outcome. Humanistic and empathic attitudes win over ideological ones.

In Matijević's novel, the individual act of destruction is grounded in a broad plan of collective ethnic conflict. The emanation of evil, in this case, permanently marks the hero and the post-war world. There is no possibility to overcome the historically devastated ethnic relations.

Keywords: political discourse, ideological discourse, Stevo Grabovac, *After party*, Vladan Matijević, *Pakrac*

INDIVIDUALNO SEĆANJE NA KOLEKTIVNU ISTORIJU

Ana Stišović Milovanović

Institut za srpsku kulturu, Srbija, anaorfelin@gmail.com

Rezime: Stvaranje književnog dela je uvek determinisano kontekstom, uslovima i zakonitostima vremena, u kojima književni tekst nužno funkcioniše kao "osvešćena ideologema". To je uvođenje literarne tvorevine u politički diskurs piščevog doba, ali i *vice versa*. Autor čini čini kompromise sa vlastitim ili opštim ideološkim kontekstom, tragajući za izlazom iz "opšte alijenacije svog doba", kako bi rekao Danilo Kiš.

Književni tekst nije, po Bartovom stanovištu, samo pitanje teme, već načina na koji se ona prezentuje.

U tom smislu, zanimljiv uvid u situaciju distinkcije kolektivnog istorijskog/ideološkog i ličnog istorijskog/ideološkog nalazimo u novoj srpskoj književnoj produkciji: romanima *Poslije zabave* Steve Grabovca i *Pakrac* Vladana Matijevića.

Oba romana se bave bliskom istorijskom realijom: građanskim ratom u Jugoslaviji i dramatičnim vremenom raspada zemlje. I jedan i drugi autor posežu za temom koja nije još uvek dobila validna naučna istorijska tumačenja i koja i dalje izaziva mnogo nedoumica i oponentnih tumačenja.

Autori su ovu temu tretirali na sličan način. Kolektivna istorija se transponuje u izvanredan fenomen lične percepcije dramatičnih događaja.

Služeći se različitim narativnim postupcima, oba autora dolaze do saglasnih zaključaka: kolektivna istorija transformiše individuu, menja njene ljudske, sociološke, etičke i ideološke determinante.

Oba autora imaju jednaku intenciju. Oni pokušavaju da upozore da veliki i dramatični istorijski događaji imaju dalekosežne posledice na pojedinačnu i kolektivnu svest i da prostor kontaminiran kolektivnim i pojedinačnim zločinom, teško i sporo dolazi do isceljenja.

U Grabovčevom romanu, u širokom planu kolektivnog sećanja na građanski rat u Jugoslaviji, sučeljavaju se stavovi različitih etnosa i različitih ideoloških stanovišta, sa neizvesnim ishodom. Humanistički i empatični stavovi odnose pobedu nad nad ideološkim.

U Matijevićevom romanu, individualni čin destrukcije je utemeljen u širokom planu kolektivnog etničkih sukoba. Emanacija zla, u ovom slučaju, trajno obeležava junaka i postratni svet. Ne postoji mogućnost za prevladavanje istorijski devastiranih etničkih relacija.

Ključne reči: politički diskurs, ideološki diskurs, Stevo Grabovac, *Poslije zabave*, Vladan Matijević, *Pakrac*

1. KOLEKTIVNO I INDIVIDUALNO

U Jungovom tumačenju kolektivno nesvesnog, važno mesto zauzima pojam krivice, utemeljen u kontekstu dubinske psihologije. Za Junga, krivica, kao kršenje društveno prihvatljivih normi, nije samo deo moralnog koncepta individue i etnosa/kolektiva, već i arhetipski fenomen, koji proizlazi iz kolektivno nesvesnog.

Po njegovom poimanju, pojedinac ima nesvesne sadržaje, utemeljene u arhetipovima, koji utiču na ponašanje i emocije - i pozitivne i negativne. To je svojevrsni *transfer* opšteg u pojedinačno, kolektivnog u individualno. Krivica može proizaći iz sukoba između različitih arhetipski utemeljenih vrednosnih postulata u psihološkom univerzumu pojedinca. U dubinskoj analizi ličnosti, Jung insistira na pojmu *senke* - arhetipskog aspekta individue, koja nije osvešćena i koja se potiskuje ili odbacuje, kao neprihvatljiva za osvešćeni deo jastva.

Konflikt između moralnih postulata utemeljenih u kolektivno nesvesnom i svesno/delatno prihvaćenim aktuelnim društvenim vrednostima, dovode do duboke anksioznosti i raskola u individui. Ovo su situacije karakteristične za doba opštih društvenih kriza: devastacije civilizacijskih vrednosti, ekonomskih ili prirodnih katastrofa ili ratnih sukoba.

“Niko ne stoji izvan crne kolektivne senke čovečanstva. Da li nedelo leži mnogo generacija unazad, ili se događa sada, ono ostaje simptom jedne uvek i svuda prisutne dispozicije i zbog toga čini dobro onaj, koji poseduje izvesnu imaginaciju u zlu, jer samo glupak može da trajno ne obraća pažnju na predispozicije svoje sopstvene prirode. Ovaj nemar čak predstavlja najbolje sredstvo da postane instrument zla.” (Jung, 2006, str.292)

Odnos kolektivnog i individualnog poimanja istorijskih realija i njihovih posledica, u kontekstu moralnih vrednosti, precizno je analizirala Hana Arent, baveći se devastirajućim ishodima nacističke ideologije. U knjizi *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil (Ajhman u Jerusalimu: Izveštaj o banalnosti zla)*, Arentova istražuje kako je visoki oficir Trećeg rajha, odgovoran za deportacije u koncentracione logore i strahotne smrti miliona Jevreja, Slovena i negermanskog evropskog življa, sebe percipirao i na suđenju branio kao običnog birokratu, koji je samo izvršavao naredbe, bez ikakvog osećanja krivice ili moralne odgovornosti. Arenova eksplicira fenomen *banalnosti zla*, sugerišući da su masovni zločini često rezultat delanja ljudi koji nisu nosioci emanentnog zla, već neinventivni i neinteligentni ljudi, koji slepo slede autoritet.

U njima se, izvesno, jungovska *senka* nikada nije suočila sa delatnim jastvom, te njihove egzistencije ostaju privržene aktuelno kolektivnom, bez uporišta u primarnim arhetipski oblikovanim etičkim spoznanjima. U ratnim sukobima, najdestruktivniji su upravo oni, koji ne razlikuju dobro i zlo, te ih istorija pamti kao emanacije zla.

2. ISTORIJSKO I IDEOLOŠKO U LITERATURI

Istorija proučava uzroke, dinamiku i posledice ratnih sukoba, fokusirajući se na socijalne, kulturne i političke faktore, koji su doveli do rata, ali i na načine na koje zajednice reaguju na ratne situacije. Istorija ne spori da kolektivni i individualni identitet igra važnu ulogu u građanskim ratovima, jer sukobi često nastaju iz etničkih, verskih ili političkih podela u društvu. Nauka prati kako se identiteti oblikuju, menjaju i mobilišu tokom sukoba. Istorija beleži i to, kako građanski ratovi često rezultiraju nasiljem i traumom civilnog stanovništva, te bi trebalo da se bavi i istraživanjem konteksta zločina i posttraumatskim iskustvima i njihovom uticaju na docnije relacije sukobljenih strana.

Građanski ratovi su, tvrdi istorija, povezani s političkim sukobima i borbom za moć unutar etnosa, države, društva.

Istorija koja objektivno i nepristrasno tumači prošlost, koja se lišava ideoloških ili nacionalističkih intencija bi, i u slučaju balkanskih autora, mogla biti pouzdano uporište za literaturu, za transponovanje istorijskih realija u književno stvaranje.

Proces stvaranja književnog dela je ipak dublji i složeniji od pukog oživljavanja istorijskog fakta, jer je determinisan socijalnim kontekstom i zakonitostima vremena, u kojima književni tekst nužno funkcioniše kao *osvešćena ideologema*. Ova sintagma se koristi kao odrednica u pojašnjenju jakih i nužnih veza literature, istorije i ideologije: “Proizvodnja književnosti je [...] specifičan oblik proizvodnje, koji snažno, svjesno ili nesvjesno, reflektira ali i formira različito kodirane, manje ili više osviještene ideologeme poretka.” (Pogačar, 2018, str.17) Ovakvo uvođenje

literarne tvorevine u politički diskurs pišćevo doba, i *vice versa*, znači da književni tekst nužno participira i u formiranju i u promišljanju političkih ideja.

Lične determinante umetnika su često i determinante kolektiva ili etnosa - religija, ideologija, politika. Autor može činiti kompromise sa opštim istorijskim ili ideološkim kontekstom, tragajući za izlazom iz “opšte alijenacije svog doba”, kako bi rekao Danilo Kiš.

U ključu sopstvene savesti, u duhu estetičkih i, još važnije, etičkih principa koje ga određuju kao ličnost i kao stvaraoca, autor se opredeljuje za vidove i oblike transponovanja istorijske realije u književno delo. Stoga, stara ideja *dela sa tezom*, nije nikada ni mogla biti dovedena u pitanje: književni tekst jeste delo sa tezom – razliku u umetničkoj vrednosti dakle, čini izbor i način prezentovanja odabranog estetičkog, socijalnog, etičkog, istorijskog, pa i etničkog postulata. Autor može pristati da bude oruđe kolektivne ideologije, ali može načiniti snažan otklon ka humanom, empatičnom, opšteljudskom. U prvom slučaju, književno delo će imati upotrebnost, dnevno-političku vrednost. U drugom, autor se, izvesno, “kladi na večnost”, kako bi kazao Kiš.

U korpusu svetske literature, brojni primeri dokazuju ovu tvrdnju. Najpopularniji, najčitaniji roman o Američkom građanskom ratu, *Gone with the Wind (Prohujalo sa vihorom)* Margaret Mišel, ima jasnu intenciju - treba pokazati svu strahotnost rata, koja pogađa i vojnike i civile, bogate i uboge, bele i crne. Autorka želi da doprinese opštoj, svesremenskoj ideji humanizma. U građanskom ratu nema pobjednika, jer su svi na gubitku.

Građanski rat u Španiji je tema romana Ernesta Hemingveja, *For Whom the Bell Tolls (Za kim zvona zvone)*. Iako je protagonist romana američki dobrovoljac, koji se pridružuje španskoj vojsci, autor insistira na fenomenu besmislenih političkih sukoba i patnji civilnog stanovništva. Hemingvejev književni angažman je tako postao i politički i ideološki. Na svakoj od sukobljenih strana, bez obzira da li su ostrašćeni levičari ili duboko ubeđeni desničari, postoje ljudska lica puna strahova, patnje i zabluda. Najčešće citirana sentenca je i moto romana, misao Džona Dona - “Smrt svakog čoveka umanjuje i mene....Ne pitaj za kim zvono zvoni, ono zvoni za tobom.”

Jedna od najpopularnijih povesti o Vijetnamskom ratu, zbirka pripovedaka *The Things They Carried (Teret koji su nosili)* Tima O'Brajena, bavi se iskustvom autora i iskustvima drugih američkih vojnika na tuđem tlu, u osvajačkom ratu. Prvo vojničko sećanje narednika američke vojske O'Brajena je sablasna tišina vijetnamskog naselja, u kome je pobijeno nekoliko stotina ljudi. Ideja autora o besmislu međunarodnih sukoba je eksplicirana u konstataciji da su ga u taj rat poslali ljudi, koji ne umeju ni da izgovore reč *Hanoj*. Ovaj pripovedni venac tako izrasta u antiglobalističko edukativno štivo *par excellence*.

U američkim vojnicima, kaže autor, najpre se preispituju kolektivni ideološki razlozi, koji reflektuju saktuelnu politiku njihove zemlje i zbog kojih su, bez prigovora savesti, pošli u Vijetnam. Potom se vojnici bore sa ličnim moralnim postulatima, koji su oblikovani iz dubokih, arhetipskih psiholoških utemeljenja. Konačno, u njima sazreva spoznaja o krivici: i ličnoj i kolektivnoj.

3. JUGOSLOVENSKI GRAĐANSKI RAT U KNJIŽEVNOSTI

Vremenski nedovoljno distancirani, događaji koji su doveli do građanskog rata i raspada bivše Jugoslavije, još uvek nemaju validnu naučnu percepciju. Isti etnički antagonizmi, koji su do rata i doveli, još uvek snažno opstruišu objektivno tumačenje uzroka, toka i ishoda ratnih sukoba na Balkanu. Svest o sopstvenoj (ličnoj ili kolektivnoj) krivici je u senci definisanja tuđe.

“I danas, u navodno 'postideološkom' dobu, (ideologija je, znamo, najdjelatnija i najušimkovitija kada se prikazuje nepostojećom), često postavljano pitanje angažmana u pjesništvu tako je mahom posve pogrešno uokvireno, iz najmanje dva razloga. [...] Pjesništvo je, dakle, i dalje prvenstveno posmatrano kao tribina, pri čemu su njegove mogućnosti već iz recepcijskog aspekta vrlo ograničene. U tom se ključu, također, javlja zanimljiv refleks kojim ljevica u najširem smislu nerijetko automatizmom prisvaja pojam 'angažirane književnosti' [...]Aktualna praksa, međutim, govori upravo suprotno. Upravo je desnica, u ovom dijelu Europe, izrazito nacionalno i klerikalno obojena, tu tribinupoodavno suvereno prisvojila. [...] Angažirano pjesništvo u gore opisanom smislu našlo je posljednjih desetljeća eklatantan izraz u radu, između ostalih, Matije Bečkovića, Rajka Petrova Noga, Ante Stamaća i kasnog Mihalića, Džemaludina Latića, Mile Pešorde i sličnih, uz mjestomice upravo zavidan učinak.” (Pogačar, 2018, str. 16/17)

U tom diskursu, indikativno je promišljanje Hane Arent o amalgamima individualne i kolektivne krivice. Individualna odgovornost u kolektivu je nesporna, smatra Arentova. Iako je moguće da pojedinci u kolektivu funkcionišu na neodgovoran način, kolektivna odgovornost se ne može preneti na svakog člana, jer individualna sloboda izbora i savest determinišu postupke pojedinca. Članovi kolektiva mogu deliti sudbinu i posledice delovanja kolektiva, čak i ako nisu direktno učestvovali u ratnom sukobu ili izvršenju zločina.

To znači, sugeriše Arentova, da postoji zajednička moralna odgovornost za posledice koje proizilaze iz delovanja kolektiva. Uz sve to, zaključuje, važnost političke participacije i svesnog angažmana pojedinaca u društvenim

pitanjima od nemejljivog je značaja, jer je to najfunkcionalniji način sprečavanja zloupotrebe moći i neodgovornosti u okviru kolektiva.

Literatura, u tom smislu, može imati i tvoračku i destruktivnu moć: “Uloga pisaca, napose pjesnika, u artikulaciji radikalnih nacionalističkih ideja u Jugoslaviji od sredine osamdesetih godina nadalje, teško da može biti precijenjena.” (Pogačar, 2018, str. 17)

I u posleratnom periodu, mnogi jugoslovenski autori su pokušali da dramatične, ali uglavnom maglovite i ideološki konotirane događaje transponuju u literaturu. Neki su pisali u *ich*, neki u *er-formi*, sa stanovišta manje ili više pouzdanih pripovedača. Najbrojnija su književna dela, koja se bave junacima devastiranim ratom: ljudima bez domovine, izgubljenih ideala, obesmišljenih uspomena. To su povesti o minus-prisustvu vrednosti koje je nekadašnji, zajednički kolektivni duh oblikovao i podržavao.

Služeći se različitim narativnim postupcima, većina autora, iako sa ideološki i etnički sukobljenih strana, dolaze do saglasnih zaključaka: kolektivna istorija transformiše individuu, menja njene ljudske, sociološke, etičke i ideološke determinante.

U postjugoslovenskoj literaturi, svest o kolektivnoj i individualnoj krivici je neosporna.

4. AUTORSKA SAGLASJA-HRVATSKA, BOSNA, SRBIJA

U romanu *Potop*, hrvatskog pisca Damira Karakaša, koji ima neposredno iskustvo učesnika Domovinskog rata, svet junaka je sveden i ogoljen, kao i jezik kojim se pripoveda. Intencija autora je jednostavna i jednoznačna: o ratu, o svemu što mu je prethodilo i onom što je usledilo, ne može se kazivati na isprazne i lažne načine. Kao što se i o ljubavi priča. Za Karakaša, neposredna iskustva rata i iskustva ljubavi su neodvojiva. To su mitske, arhetipske slike Erosa i Tanatosa, tvoračkog i destruktivnog.

Ovaj balkanski sukob, jugoslovenski građanski rat, u individualnoj percepciji autora, dostiže značenja svevremenskog i opšteljudskog. Kolektivna sećanja za autora nisu ni odlučujuća, ni obavezujuća. Transponovanje zajedničkih iskustava u ličnu percepciju, sublimiranje gubitaka i kolektivnih tragedija na nivo ličnog doživljaja, po svojoj liričnosti i svedenosti, na tragu je pesništva Dušana Vasiljeva, ratnika iz Prvog svetskog rata:

Ja sam gazio u krvi do kolena,

I nemam više snova.

[...]

I ja u ovom mutnom moru bluda i kala

Ne tražim plena:

Oh, ja sam željan zraka! I mleka!

I bele jutarnje rose!

Ja sam se smejavao u krvi do kolena,

I nisam pitao zašto?

Brata sam zvao dušmanom kletim,

I kliktao sam kad se u mraku napred hrli,

I onda leti k vragu i bog, i čovek, i rov!

[...]

Oh, ta ja sam Čovek! Čovek!

Nije mi žao što sam gazio u krvi do kolena

I preziveo crvene godine Klanja

Radi ovog svetog Saznanja

Što mi je donelo propast.

I ja ne želim plena:

Oh, dajte menisamo još čaku zraka

I malo bele, jutarnje rose -

Ostalo vam na čast! (Vasiljev, 2017, str.18)

Rat je strahotno iskustvo, koje poništava čoveka, ali se iz rata donose isceliteljska spoznanja o sopstvu, o drugosti, o iskonskim vrednostima, koje nas, ako ih vratimo i ponovo osvojimo, čine smislenim bićima.

I u Grabovčevom romanu postoji arhetipski konotirana slika: ideologijom otrovana masa, koja bez mnogo promišljana kreće u ratne sukobe. Jer, “Masa nikad nije žudela za istinom. Masa zahteva iluzije, i ona ne može bez njih. Kod nje nerealno ima uvek prednost nad realnim, na nju nestvarno deluje gotovo isto kao i stvarnost. Ona je očigledno sklona da ne pravi razliku između toga dvoga.” (Frojd, 2006, str.141) Kolektivna svest mase, koja je u

nepočinstvima i zlu nalazila potvrdu i individualnih i ideoloških vrednosti, još uvek nas nije napustila, eksplicira autor.

U romanu *Poslije zabave*, kazivanje o ratnim stradanjima je takođe jezički svedeno i iskustveno: junak-narator je dečak u logoru, potom izbeglica, a na kraju, onaj koji se seća ratnih dana i pokušava da istraži dobro skrivane zločne. Paradigmatično je to, što se istina o nepojmljivim masakrima, u kojima su stradala deca, uglavnom i danas vešto skriva i prećutkuje:

“O događajima u Brodu postoje dvije verzije, jedna govori o uskoj povezanosti OVK i HVO-a, ali ni to nije ništa zvanično, samo nekoliko pripadnika OVK je tada boravilo na tom prostoru. Uz nij se pominju i neki danski ljekari, ali naravno, ne postoji ime ni jednog, ni to odakle su došli, ništa, moglo bi se reći i da su sa Marsa, ne bi bilo nikakve razlike, ali eto, kad probaš tom linijom, put do Danske će te odvesti u ćorsokak. Ako probaš linijom do OVK, stići ćeš samo do visoko rangiranih političara, dobro zaštićenih tipova i mafijaša do kojih je svakako nemoguće doći. I opet, nijedno precizno i tačno ime, samo indikacije. Druga verzija događaja kaže da se radi samo o urbanoj legendi, da trgovina organima ubijene djece ne postoji.” (Grabovac, 20023, str. 384)

Junak romana ne odustaje od potrage, jer veruje da je istina, koliko god strašna bila, ipak isceliteljska. Priča o mališanima iz domova za nezbrinutu decu, kojima su (bez anestezije), vađeni organi, zaumna je i nestvarna, po emanaciji zla i veličini patnje. Potraga za istinom će prerasti u zajednički poduhvat nekadašnjih prijatelja iz školskih dana, kada su sedeli jedni uz druge, bez potrebe da znaju ko je pripadnik koje nacije. Nihovo okupljanje u posleratnim danima, imaće katarzičnu i isceliteljsku moć. Svi njihovi moralni postulati, oblikovani odrastanjem u jednakim kolektivnim vrednostima, rezultirali su i jednakim percepcijama zla. Ovi ljudi nisu pristali da iskonske moralne postulate zamene za ideologiju mase.

U Grabovčevom romanu, u širokom planu kolektivnog sećanja na građanski rat u Jugoslaviji, sučeljavaju se stavovi različitih etnosa i različitih ideoloških stanovišta, ali krivica i odgovornost za učinjeno je, po dubokom uverenju autora, uvek lična. Empatija i istina su putevi ka isceljenju.

Srpski pisac, Vladan Matijević, baštinik *stvarnosne*, ili *crne proze*, u jednostavnosti slika i leksike, daje nešto drugačiju percepciju kolektivnog zla: junak je preživeli ratnik, a bitke i zločini traju još u njegovom umu, koji tone u mrak šizofrene, podvojene ličnosti. Slika margine u srpskoj prestonici, grada devastiranog posleratnom bedom i bujajućim kriminalom, uz sećanja na bliske ratne sukobe, za junaka su paradigma opšteg propadanja i ovog društva i civilizacije. Za nesrećnog ratnika, ni ljubav, ni prijateljstvo više nemaju značaja. Sve je apokaliptično i do kraja obesmišljeno:

“Osetio sam sreću što nemam dece, sigurno bismo bili u lošim odnosima. Maltretirana dece uvek postanu mučitelji svoje dece. Ko zna šta su mojim roditeljima radili njihovi. Možda su ih zatvarali u kavez s pacovima? Ne bih im zamerio.” (Matijević, 2023, str.90)

U Matijevićevom romanu, individualni čin destrukcije tako postaje utemeljen u širokom planu kolektivnih etničkih sukoba. Emanacija zla, u ovom slučaju, trajno obeležava junaka i postratni svet. Ne postoji mogućnost za prevladavanje istorijski devastiranih etničkih relacija. Junak, koji je na pakračkom ratištu ubijao “tek tako”, ne znajući ni kojoj naciji pripada žrtva, poništio je i sebe i sve kolektivne vrednosti, koje su ga oblikovale.

Ovi autori na slične i estetički srodne načine transponuju blisku kolektivnu istoriju u izvanredan fenomen lične percepcije dramatičnih događaja. Iako su pripadnici sukobljenih, sučeljenih nacija, imaju jednaku intenciju: žele da upozore da veliki i dramatični istorijski događaji imaju dalekosežne posledice na pojedinačnu i kolektivnu svest i da prostor kontaminiran kolektivnim i pojedinačnim zločinom, teško i sporo dolazi do isceljenja.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Homerova *Ilijada* je najstarija povest o ratu između bliskih naroda. Kulturoloski i civilizacijski, Grci i Trojanci su jednaki. Njihovi bogovi su isti. Ali povod za rat, kaže drveni ep, leži u sujeti vojskovođa i žudnji za onim što nam ne pripada. Građanski rat u Staroj Heladi ima iste implikacije, kao i bilo koji rat te vrste u celokupnoj ljudskoj povesti.

U izvanrednoj studiji *Istorija nasilja*, Johan Galtung se bavi analizom *kulture nasilja* kroz dugu istoriju sukoba. U kontekstu ovih tumačenja, nasilje je bivalo i vid afirmacije individue, kolektiva, etnosa. Ali, Galtung eksplicira vrlo jednostavnu ideju, kojom bi se kultura nasilja transponovala u *kulturu mira*. Arhetipske moralne vrednosti, imanentne pojedincu i kolektivu, treba negovati. To bi bila delatna “medicina” društvenih nauka: ustanoviti uzroke i stanje civilizacije obolele od nasilja (dijagnoza), na osnovu iskustvenog predvideti moguće posledice (prognoza) i učiniti sve, da lično i kolektivno delanje izađe iz jungovske senke (terapija).

Književnost je jedan od lekova. Jer, onog trenutka, kada je pisac u situaciji spoznanja kolektivnog posmruća u zlo, u kojoj se nalazio Sokrat, nužno će učiniti što i on: “Stara Atina je skončavala. I Sokrat je razumeo da je on *potreban* celom svetu – svakom je potreban njegov lek, njegova terapija, njegova lična umešnost samoodržanja...Instinkti su posvuda pali u anarhiju, svi su posvuda bili na pet koraka od ekscesa: *monstrum in animo* (čudovište u duši/duhu) bio je opšta opasnost.” (Niče, 2020, str.27)

A pamćenja je, ipak, najvrednija scena iz *Ilijade*, kada moćni i surovi Ahilej plače pred nogama ojađenog Hektorovog oca Prijama, pojmivši da su i Hektor i on, iako na sukobljenim stranama, braća po oružju, po sudbini, po stradanju.

LITERATURA

- Arendt, H. (2020). Eichmann u Jeruzalemu: izvještaj o banalnosti zla. Zagreb: Jesenski i Turk
- Bart, R. (1971). Književnost, mitologija, semiologija. Beograd: Nolit
- Eko, U. (1965). Otvoreno djelo. Sarajevo: Veselin Masleša
- Frojd, S. (2006). Psihologija mase i analiza ega. Beograd: Fedon
- Galtung, J. (2004). Transcend and Transform: An Introduction to Conflict Work. London: Pluto Press/Transcend
- Galtung, J. (2009). Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija. Beograd: Službeni glasnik
- Grabovac, S. (2023). Poslije zabave. Banja Luka: Imprimatur
- Jung, K.G. (1998). Arhetipovi i kolektivno nesvesno. Beograd: KDAtos
- Jung, K.G.(2006). Civilizacija na prelasku. Beograd: KD Atos
- Matijević, V. (2023) .Pakrac. Beograd: Laguna
- Karakaš, D. (2023). Potop. Zagreb: Naklada OceanMore
- Niče, F. (2020). Suton idola. Beograd: Službeni glasnik
- O`Brajan, T. (2013). Teret koji su nosili. Beograd: Samizdat
- Perniola, M. (2005). Estetika dvadesetog veka. Novi Sad: Svetovi
- Pogačar, M. (2018). Pobuna čuvara/Čitati noću. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada
- Sioran, E. (2008). Pad u vreme. Novi Sad, Srenski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Vasiljev, D. (2017). Pesme. Beograd:Partizanska knjiga